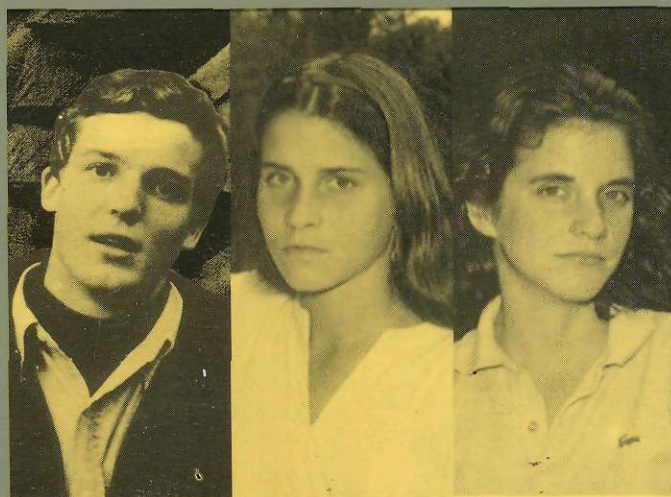

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ
Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΚΑΙ
ΙΣΟΤΗΤΑ ΕΥΚΑΙΡΙΩΝ

Πρακτικά Συνεδρίου

Εκπαίδευση
και
Ισότητα Ευκαιριών
Παιδαγωγικό υλικό και ισότητα ευκαιριών
στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Ευρωπαϊκό Συνέδριο
Αθήνα, 7-8-9 Απριλίου 1994

Επιμέλεια της έκδοσης
ΝΩΝΤΑΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ
ΑΘΗΝΑ 1995

Τα στερεότυπα για τα φύλα σε παιδικά βιβλία προσχολικής ηλικίας

ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Η διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων κατά φύλα είναι μια μορφή κοινωνικής ανισότητας που αποτέλεσε αντικείμενο εκτεταμένης διεπιστημονικής έρευνας και μελέτης, ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Βέβαια, η συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής ανισότητας είχε απασχολήσει την επιστήμη και σε προγενέστερα χρόνια¹. Η σχετική μελέτη και έρευνα όμως ήταν αποσπασματική και, όσον αφορά ειδικότερα τον τομέα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, είχε επισκιαστεί από τη μελέτη και την έρευνα για τις κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο η προβληματική που αναπτύχθηκε για το ρόλο του σχολείου στην αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας² ευνόησε την εμφάνιση και διαμόρφωση φεμινιστικών προσεγγίσεων για τη μελέτη του παράγοντα φύλο στην κοινωνική δομή και διάρθρωση³.

1. Οι πρώτες σχετικές μελέτες θα μπορούσαν ενδεικτικά να αναφερθούν: Φρ. Έγγελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, μτφρ. Ξ. Γιαταγιάνα, εκδ. Θεμέλιο 1984· M. Mead, *Sex and temperament in three primitive societies*, William Morrow Co., Inc., New York 1935· της ίδιας, *Male and female*, Penguin Books 1981 (1η έκδοση 1949)· Σιμόν ντε Μπωβουάρ, *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Κυρ. Σιμπούλου, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1979 (1η έκδοση 1952).
2. Για τη σχετική προβληματική και τις θεωρίες που έχουν διαμορφωθεί βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1985· Μπ. Νούτσος, *Κοινωνιολογία και Εκπαίδευση: η θεωρητική αντιπαράθεση στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης σήμερα*, *Διαβάξω*, 119, 1985, σελ. 42-47.
3. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 υιοθετούν κεντρικές κοινωνιολογικές έννοιες ανάλυσης όπως της κοινωνικής αναπαραγωγής, του πολιτισμικού κεφαλαίου, των κωδίκων, της ηγεμονίας, οι οποίες είχαν χρησιμοποιηθεί σε μελέτες αναφορικά με την αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Εμπλουτίζουν ωστόσο τις έννοιες αυτές με τις έννοιες της πατριαρχίας, της σεξουαλικότητας, της άμισθης οικιακής εργασίας, προκειμένου να αναδείξουν την αναπαραγωγή του φυλετικού καταμερισμού εργασίας. Οι φεμινιστικές αυτές προσεγγίσεις αντλούν βασικά από τις μελέτες των: L. Althusser, *Ideology and ideological state apparatus in L. Althusser (Ed.), Lenin and Philosophy and Other Essays*, London, New Left Books, 1971· S. Bowles and H. Gintis, *Schooling in Capitalist America*, Basic books, New York 1976· B. Bernstein, *Class, Codes and Control* (Vol. III, 2η έκδοση), Routledge and Kegan Paul, 1977· P. Bourdieu / J.C. Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, Sage Publications Ltd, London 1977. Για θεωρητικές φεμινιστικές προσεγγίσεις που στηρίζονται στις μελέτες αυτές βλ. R. Deen,

Παράλληλα, το διεθνές πολιτικοκοινωνικό κλίμα ευνόησε τη σχετική έρευνα και μελέτη, μια και το γυναικείο κίνημα μέσα από έναν πολύχρονο και πολύμορφο αγώνα⁴ (κινητοποιήσεις, διαμαρτυρίες, αρθρογραφία κτλ.) διεκδίκησε και πέτυχε τη θεσμική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων σε πολλές δυτικές χώρες, τις σχετικές διακηρύξεις διεθνών οργανισμών (Unesco, ΟΗΕ, ΕΕ) και, γενικά, την αναγνώριση της κοινωνικής ανισότητας των φύλων ως κοινωνικού προβλήματος άμεσης και αποτελεσματικής αντιμετώπισης.

Παρόλες όμως τις κατακτήσεις του γυναικείου κινήματος, η οργάνωση και η δομή των περισσότερων κοινωνιών παρέμενε και παραμένει ακόμη ανδροκρατική. Ουσιαστικά, συγκριτικά με παλαιότερα χρόνια η κοινωνική ανισότητα και διάκριση ανάμεσα στα φύλα έχει απλά αμβλυνθεί και μετατοπιστεί αλλά δεν έχει εκλείψει. Μελέτες τόσο από το διεθνή όσο και τον ελλαδικό χώρο διαπιστώνουν κοινωνική διάκριση και ανισότητα σε βάρος του γυναικείου φύλου σε όλους τους κοινωνικούς τομείς: την οικογένεια,⁵ την εργασία⁶, την εκπαίδευση⁷ και ιδιαίτερα την πολιτική⁸. Οι διαπιστώσεις αυτές συνετέλεσαν ώστε πολλές γυναίκες επιστημότισσες αλλά και άντρες να επικεντρώσουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στο ζήτημα της κοινωνικής ανισότητας των φύλων.

Η σχετική μελέτη και έρευνα εστιάζεται τόσο στη διερεύνηση των όρων, των παραγόντων και των συνθηκών που συντελούν στην κοινωνική ανισότητα των φύλων,

---

Women and Schooling, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1978· M. Mc Donald, Sociocultural reproduction and women's education, in R. Deen (Ed.), *Schooling for Women's Work Education*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London 1980, σ. 13 - 25· της ίδιας, *Schooling and the reproduction of class and gender relations* in R. Dale / D.E. Esland / R. Fergusson / M. MacDonald (Eds), *Education and the State: Politics, patriarchy and practice* (Vol. II), Falmer Press, Sussex 1981· M. Arnot, Male hegemony, social class and women's education, in *Journal of Education*, Vol. 164, no 1, Winter 1982, σ. 64-89· M. Barrett, *Women's Oppression Today*, Verso, London 1980. Αναλυτική βιβλιογραφία σχετικά με τις φεμινιστικές προσεγγίσεις εμπεριέχεται στο Β. Δεληγιάννη / Σ. Ζιώγου, *Εκπαίδευση και Φύλο - Ειδική Βιβλιογραφία*, Α.Π.Θ., Μάρτιος 1994.

4. Για την εμφάνιση, τις διεκδικήσεις και την πορεία του γυναικείου κινήματος στον ελλαδικό χώρο βλ. ενδεικτικά Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1987. Έφη Αρδελά / Αγγ. Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Γρηγόρη, Αθήνα, 1985.
5. Βλ. ενδεικτικά Λ. Μουσουρού, *Γυναικεία Απασχόληση και Οικογένεια*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1985, Γρ. Γκιζέλης κ.ά., *Παράδοση και νεωτεριστικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας. Μεταβαλλόμενα σχήματα*, μτφρ. Ολ. Πασσά-Γαρδίκη, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1984.
6. Βλ. Κ. Κασσιμάτη, *Η γυναίκα στην απασχόληση*, στο Κ. Κασσιμάτη κ.ά., *Ο Φάκελος της Ισότητας*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1982, σελ. 7-25, Κ. Πανταζή - Τζίφα, *Η Θέση της Γυναίκας στην Ελλάδα*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1984.
7. Βλ. Μ. Ηλιού, *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δυναμική*, Πορεία, Αθήνα 1990.
8. Βλ. Μ. Δρεπτάκη, *Η Ανατομία της Βουλής 1974-1990*, Gutenberg, Αθήνα 1991· Μ. Παντελίδου - Μαλούτα, *Γυναίκες και Πολιτική: Η πολιτική φροσιογνωμία των Ελληνίδων*, Gutenberg, Αθήνα 1992.

όσο και στην ανάδειξη των βασικών διαδικασιών που συμβάλλουν στη διαιώνιση και αναπαραγωγή της.

Παρά τις διαφορές που υπάρχουν στις θεωρητικές αφηρητές και προσεγγίσεις των μελετών αυτών, ωστόσο, μπορούμε να αναφέρουμε τις παρακάτω κοινές θέσεις και παραδοχές:

1. η υποδεέστερη και περιθωριακή θέση των γυναικών, συγκριτικά με αυτήν των αντρών, στους διάφορους κοινωνικούς τομείς είναι ένα κοινωνικοπολιτισμικό κυρίως κατασκεύασμα, το οποίο εξυπηρετεί οικονομικά συμφέροντα και καλύπτει κοινωνικές ανάγκες. Συγκεκριμένα, εξυπηρετεί τα οικονομικά συμφέροντα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ευνοεί οικονομικά αλλά και πολύπλευρα τους άντρες ως κοινωνική ομάδα και καλύπτει ανάγκες της κοινωνικής πολιτικής.
2. Ένας από τους βασικότερους λόγους - αίτια που επιδρούν ανασταλτικά στην επίτευξη ισότητας των φύλων είναι η αδιάλειπτη αναπαραγωγή της κυρίαρχης για τα φύλα ιδεολογίας. Η ανασταλτική επίδρασή της έγκειται στο ότι διαφοροποιεί τα άτομα των δύο φύλων με τρόπο στερεότυπο και απλουστευτικό, σ' ένα ευρύ φάσμα εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων και ιδιαίτερα ως προς τους ρόλους, τα επαγγέλματα και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι ότι μεροληπτεί υπέρ του αντρικού φύλου, δηλαδή ό,τι αποδίδεται και θεωρείται τυπικό για το αντρικό φύλο αξιολογείται θετικότερα ή θεωρείται περισσότερο σημαντικό.⁹
3. Η διαδικασία μέσα από την οποία η κυρίαρχη για τα φύλα ιδεολογία διαιωνίζεται και αναπαράγεται είναι η διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης διαδικασίας η κυρίαρχη για τα φύλα ιδεολογία νομιμοποιείται και μεταβιβάζεται στα αγόρια και στα κορίτσια με ποικίλους τρόπους, μέσα και πρακτικές και επιτυγχάνεται η συναίνεση και η αποδοχή όλων όσων υπαγορεύει και οριοθετεί ως αρμόζοντα και "φυσικά" για το φύλο τους. Ουσιαστικά, μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης η κυρίαρχη για τα φύλα ιδεολογία φτάνει να γίνει μια "επαληθευμένη προφητεία". Η διαδικασία αυτή, που αρχίζει από τις πρώτες στιγμές της γέννησης του παιδιού και συνεχίζεται σ' όλες τις περιόδους ανάπτυξής του, τροποποιούμενη βέβαια ως προς τους τρόπους, τα μέσα και τις πρακτικές,¹⁰ αποτελεί μια από τις πιο κρίσιμες και σημαντικές πλευρές της ευρύ-

9. Βλ. I.K. Broverman et al., Sex Role Stereotypes: A Current Appraisal, *Journal of Social Issues*, Vol. 28, n.2, 1972, pp. 59-78· J.E. Williams/D.L. Best, *Measuring Sex Stereotypes: A thirty-nation study*, Sage Publ., Beverly Hills, California 1982.

10. Για μια επισκόπηση ερευνών σχετικά με το διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης των αγοριών και των κοριτσιών, τόσο στο χώρο της οικογένειας όσο και στο χώρο του νηπιαγωγείου, βλ. Ε. Μαραγκουδάκη, *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων: Παιδικά αναγνώσματα στο νηπιαγωγείο*, εκδόσεις Οδυσσέας,

τερης κοινωνικοποίησης, γνωστή με τον όρο κοινωνικοποίηση ως προς το ρόλο του φύλου (sex role socialization).

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις και παραδοχές, έχει γίνει την τελευταία εικοσαετία εκτεταμένη έρευνα αναφορικά με τους ποικίλους τρόπους, μέσα και πρακτικές που βασικοί κοινωνικοί θεσμοί, όπως η οικογένεια και ιδιαίτερα το νηπιαγωγείο, συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των ατόμων ως προς το ρόλο του φύλου. Η έρευνα που κάναμε μπορούμε να πούμε ότι εντάσσεται σ' αυτήν την κατηγορία ερευνών.

Βέβαια, η διαδικασία κοινωνικοποίησης ως προς το ρόλο του φύλου πραγματοποιείται και παρουσιάζει ενδιαφέρον σ' όλες τις περιόδους ανάπτυξης των ατόμων. Ωστόσο, στα πλαίσια της έρευνάς μας επιλέξαμε να ασχοληθούμε με την προσχολική περίοδο. Η επιλογή μας αυτή στηρίχτηκε στη σχετική θεωρία και έρευνα, σύμφωνα με την οποία η προσχολική περίοδος έχει ιδιαίτερη σημασία όσον αφορά την κοινωνικοποίηση ως προς το ρόλο του φύλου.¹¹ Η ιδιαίτερη σημασία της οφείλεται στο ότι κατά την προσχολική περίοδο:

1. τα παιδιά έχουν μειωμένες δυνατότητες αντίστασης και κριτικής αμφισβήτησης σε όσα το κοινωνικό περιβάλλον τους μεταβιβάζει·
2. οι πρώιμες εμπειρίες και βιώματα θεωρείται ότι έχουν καθοριστική σημασία και σπουδαιότητα για τα άτομα, και
3. τα παιδιά βρίσκονται στη φάση οριοθέτησης, διαμόρφωσης και εσωτερίκευσης των τυπικών για το φύλο τους δραστηριοτήτων και τρόπων συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται¹² ότι κορίτσια και αγόρια στην ηλικία των τριών χρόνων γνωρίζουν σε ποιο φύλο ανήκουν και μπορούν να αποδίδουν σωστά το φύλο των άλλων προσώπων γύρω τους. Δεν έχουν αποκτήσει όμως ακόμη την έννοια της σταθερότητας του φύλου. Για το λόγο αυτό θεωρούν πως η παρέκκλιση από τα τυπικά και τα αποδεκτά είναι δυνατό να συνεπάγεται αλλαγή φύλου. Επειδή, όμως, αξιολογούν θετικά το φύλο τους και θέλουν να το διατηρήσουν, ακολουθούν και συμμορφώνονται αυστηρά προς ό,τι και όσα το κοινωνικό περιβάλλον ποικιλόμορφα

Αθήνα 1993, σ. 75-101.

11. Βλ. ενδεικτικά Walter Mischel, A social learning view of sex differences in behavior, In E.E. Maccoby (Ed.), *The Development of Sex Differences*, Stanford University Press, Stanford, California, 1966, σελ. 56-79· του ιδίου, Sex typing and socialization, in Paul H. Mussen (Ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. II, J. Wiley, New York, 1973 (3rd ed.), pp. 3-72· L. Köhlerberg, A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes, In E.E. Maccoby (Ed.), 1966, ό.π. σελ. 83-172· Spencer Cahill, Reexamining the acquisition of sex-roles. A social interactionist approach, *Sex Roles*, Vol. 9, n.1, 1983, σελ. 1-15.
12. Βλ. ενδεικτικά S. Thomson, Sex label and early role development, *Child Development*, 46, 1975, σελ. 339-347· K. Gouze and L. Nadelman, Constancy of gender identity for self and others in children between the ages of three and seven, *Child Development*, 51, 1980, σελ. 275-278.

τους διαμηνύει ότι προσδιορίζουν και είναι αποδεκτά για το φύλο τους.

Οι βασικότεροι κοινωνικοί θεσμοί κοινωνικοποίησης κατά την προσχολική ηλικία είναι η οικογένεια και το νηπιαγωγείο. Επιλέξαμε να εστιάσουμε την έρευνα στο νηπιαγωγείο, το οποίο ως προβαθμίδα του όλου εκπαιδευτικού συστήματος έχει, όπως υποστηρίζεται, μεγάλη σημασία και σπουδαιότητα τόσο από παιδαγωγική όσο και από κοινωνική σκοπιά¹³. Παρόλα αυτά και ενώ, όπως φαίνεται από τη διεθνή βιβλιογραφία, ο χώρος του νηπιαγωγείου έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας τόσο ευρύτερα όσο και ειδικότερα σχετικά με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης ως προς το ρόλο του φύλου, στη χώρα μας μέχρι τη χρονιά που κάναμε την έρευνα οι σχετικές μελέτες ήταν ελάχιστες.¹⁴

Από έρευνες που έχουν γίνει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες υποστηρίζεται¹⁵ ότι το νηπιαγωγείο συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση των παιδιών ως προς το ρόλο του φύλου με ποικίλους τρόπους, μέσα και πρακτικές, όπως είναι: η αλληλεπίδραση των παιδιών με τη νηπιαγωγό, η ανάθεση διαφορετικών δραστηριοτήτων στα αγόρια και τα κορίτσια, η ομαδοποίηση των παιδιών με βάση το φύλο κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, η επίδραση της ομάδας των συνομηλίκων, το παιδικό βιβλίο, το παιχνίδι και τέλος η στελέχωσή του με εκπαιδευτικούς σχεδόν αποκλειστικά γυναικείου φύλου.

Απ' όλα τα παραπάνω επιλέξαμε να ερευνήσουμε τη συμβολή του νηπιαγωγείου στην κοινωνικοποίηση των παιδιών ως προς το ρόλο του φύλου με τα παιδικά βιβλία που χρησιμοποιεί.

Σύμφωνα με το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα¹⁶ για τα νηπιαγωγεία προτείνεται η χρήση παιδικών βιβλίων στα πλαίσια της αγωγής του λόγου, της αγωγής της ηθικότητας και της ανάπτυξης της αισθητικής καλλιέργειας. Όπως μάλιστα μας είπαν οι νηπιαγωγοί, σε συναντήσεις που είχαμε μαζί τους κατά τη διάρκεια της έρευνας, χρησιμοποιούν το βιβλίο σχεδόν καθημερινά, ως μέσο για την πληρέστερη κατανόηση και εμπέδωση της εκάστοτε διδακτικής ενότητας, και παράλληλα ως μέσο ψυχαγωγίας.

13. Βλ. Μ. Ηλιού, *Βήματα Εμπρός, Βήματα Πίσω*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1991, σ. 210-214.

14. Βλ. Β. Δελγιάννη-Κουϊμπζή, *Η Οργάνωση της Εκπαιδευτικής διαδικασίας και η Κοινωνική Συμπεριφορά Παιδιών Προσχολικής Ηλικίας* (Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., 1986, αδημοσίευτη). Στη μελέτη αυτή, στην οποία διερευνήθηκε γενικότερα η επίδραση της "ανοιχτής" και "παραδοσιακής" οργάνωσης των νηπιαγωγείων στην κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, μελετήθηκε και η επίδραση του διαφορετικού τρόπου οργάνωσης στη διατήρηση και ενίσχυση ή άμβλυνση διαφόρων στερεοτύπων τρόπων συμπεριφοράς (π.χ. επιθετικότητα, κοινωνική συμμετοχή) στα φύλα. Διαπιστώθηκε ότι η "ανοιχτή" οργάνωση της τάξης συμβάλλει στην άμβλυνση των διαφορών των φύλων ως προς την επιθετικότητα και ενθαρρύνει τα αγόρια και τα κορίτσια να εκτελούν ομαδικά διάφορες δραστηριότητες και να παίζουν ομαδικά παιχνίδια.

15. Βλ. Ν. Browne / P. France, *Only cissies wear dresses: A look at sexist talk in the nursery*, στο G. Weiner (Ed.), *Just a Bunch of Girls*, Open University Press, Milton Keynes 1985, σ. 146-159. Για μια εκτενέστερη επισκόπηση των σχετικών ερευνών βλ. Ε. Μαραγκουδάκη, ό.π. σ. 91-101.

16. Π.Δ. 486/12.9.1989.

Παρά το γεγονός ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας δε διαβάζουν μόνα τους τα βιβλία αλλά τους διαβάζονται από τη νηπιαγωγό, θεωρητικές θέσεις¹⁷ αλλά και ερευνητικές ενδείξεις¹⁸ υποστηρίζουν ότι τα βιβλία συμβάλλουν αποτελεσματικά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών ως προς το ρόλο του φύλου. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε πως όσα εγγράφονται και αποτυπώνονται στο περιεχόμενο των βιβλίων για τα φύλα – ρόλοι, επαγγέλματα, χαρακτηριστικά προσωπικότητας κλπ. – επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις που τα παιδιά διαμορφώνουν αναφορικά με το τι θεωρείται τυπικό, κατάλληλο και αποδεκτό για το κάθε φύλο. Διαπιστώθηκε, ακόμη, ότι τα παιδιά έχουν την τάση επιλεκτικά να παρατηρούν, να μιμούνται και να αντιγράφουν τις δραστηριότητες, τους τρόπους συμπεριφοράς κλπ. των χαρακτήρων του ίδιου μ' αυτά φύλου.¹⁹

Η αναγνώριση, και παραδοχή άλλωστε, της συμβολής του έντυπου λόγου ως προς τα παραπάνω καταδεικνύεται, νομίζουμε, από το γεγονός ότι στη διεθνή βιβλιογραφία έχει πραγματοποιηθεί εκτεταμένη έρευνα αναφορικά με το πώς προβάλλονται τα φύλα τόσο στο περιεχόμενο σχολικών εγχειριδίων όσο και σε βιβλία και περιοδικά για παιδιά προσχολικής ή μεγαλύτερης ηλικίας.²⁰ Στην ελληνική βιβλιογραφία, μέχρι τη χρονιά που αρχίσαμε την έρευνα, η μελέτη του σχετικού θέματος περιοριζόταν κυρίως στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου και είχε διαπιστωθεί ότι στο περιεχόμενό τους κυριαρχούσε “ακραιός φυλετισμός” και “αντιφεμινισμός” και γενικά ότι “με τη δομή και το περιεχόμενό τους συντελούν στη διαμόρφωση του στερεότυπου για τους ρόλους των δύο φύλων”.²¹ Με τη μελέτη που κάναμε, θελήσαμε να επεκτείνουμε τη σχετική έρευνα στα παιδικά βιβλία που χρησιμοποιούνται στο νηπιαγωγείο. Το υλικό της έρευνας αποτέλεσαν βιβλία που βρήκαμε να υπάρχουν στις βιβλιοθήκες των νηπιαγωγείων του νομού Ιωαννίνων και τα οποία, όπως μας έδειξε η στατιστική

17. W. Mischel, 1973, ό.π., L. Köhlberg, 1966, ό.π., Sp. Cahill, 1983, ό.π.

18. Βλ. ενδεικτικά V.C. Flerx et al., Sex-Role Stereotypes: Developmental aspects and early intervention, *Child Development*, 47, 1976, σελ. 998-1007· C. Petersen, *The effect of traditional and reversed sex-typed stories on the kindergarden children's sex-role perceptions*, (Unpublished doctor's dissertation, University of Minesota, 1979).

19. Βλ. J. Bryan / A. Luria, Sex-role learning: A test of the selective attention hypothesis, *Child Development*, 49, 1978, σελ. 13-23.

20. Βλ. ενδεικτικά, L.J. Weitzman et al., Sex-Role Socialization in picture books for preschool children, *The American Journal of Sociology*, Vol. 77, n.6, 1972, pp. 1125-1150. Για μια εκτενέστερη επισκόπηση των σχετικών ερευνών βλ. Ελ. Μαραγκουδάκη, ό.π. σ. 106-120.

21. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Τα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979· Μ. Γεωργίου - Νίλσεν, *Η οικογένεια σ' αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου*, Αθήνα, 1980· Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου / Β. Δεληγιάννη - Κουϊμτζή, Το στερεότυπο για τους ρόλους των φύλων στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου, *Φιλολόγος*, 23, Ιανουάριος 1981, σελ. 282-295· Κ. Μουστάκα, Αντιφεμινισμός και σχολικά βιβλία, Εφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 11.1.1976. Για τις όποιες αλλαγές και βελτιώσεις που έχουν σημειωθεί στα νεότερα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου, βλέπε εισήγηση της Β. Δεληγιάννη - Κουϊμτζή στον τόμο αυτό.

επεξεργασία του ερωτηματολογίου που στείλαμε στις νηπιαγωγούς, χρησιμοποιούνται ευρύτατα. Δηλαδή, οι περισσότερες νηπιαγωγοί διαβάζουν τα βιβλία αυτά στα παιδιά και μάλιστα πολύ συχνά.

Για τη διερεύνηση του τρόπου που προβάλλονται τα φύλα στο περιεχόμενο (κείμενο και εικονογράφηση) των παιδικών βιβλίων του τελικού δείγματος της έρευνας, χρησιμοποιήσαμε την τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου στην ποιοτική εκδοχή της.²² Οι βασικές κατηγορίες που κατασκευάσαμε και εφαρμόσαμε ήταν:

1. ο καταμερισμός εργασίας στο χώρο της οικογένειας·
2. η συμμετοχή των φύλων στο χώρο της εργασίας και το είδος των επαγγελματιών που ασκούν·
3. τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που αποδίδονται στα φύλα·
4. τα είδη των παιγνιδιών που τα κορίτσια και τα αγόρια προβάλλονται να έχουν και να ασχολούνται.

Τα δεδομένα που προέκυψαν από την εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου στο κείμενο μάς έδειξαν ότι στα βιβλία του δείγματος της έρευνας κυριαρχεί διαφοροποίηση των φύλων κατά τα παραδοσιακά στερεότυπα κοινωνικά πρότυπα. Αναλυτικότερα διαπιστώσαμε ότι:

1. Εγγράφεται αυστηρός και απόλυτος καταμερισμός ρόλων ανάμεσα στα φύλα στο χώρο της οικογένειας. Όσο κι αν φαίνεται οξύμωρο και αντιφατικό, η μόνη μορφή συνεργασίας ανάμεσα στα φύλα στο χώρο της οικογένειας προβάλλεται να είναι ο απόλυτος διαχωρισμός των ευθυνών και των υποχρεώσεών τους. Η εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών τοποθετεί τα φύλα σε διαφορετικούς χώρους και συνθέτει δύο εντελώς διαφορετικούς ρόλους. Ο απόλυτος αυτός καταμερισμός οριοθετείται από το φύλο και αντικατοπτρίζει τα παραδοσιακά κοινωνικά στερεότυπα. Μάλιστα, επεκτείνεται και στις οικογένειες ζώων, προσδίδοντας έτσι φυσική διάσταση και νομιμοποίηση στον αντίστοιχο στην κοινωνία των ανθρώπων.

Έτσι, ο πατέρας προβάλλεται να αναλαμβάνει και να εκτελεί το ρόλο του οικονομικού συντηρητή, του τροφοδότη της οικογένειας, που φεύγει χαράματα από το σπίτι για δουλειά και επιστρέφει το βράδυ κατακουρασμένος. Προκειμένου για τις οικογένειες των ζώων, ο πατέρας φεύγει για αναζήτηση τροφής.

Η εκτέλεση του ρόλου αυτού τον απαλλάσσει από οποιαδήποτε συμμετοχή στις δουλειές του νοικοκυριού και στην ανατροφή των παιδιών. Αξιοσημείωτο, νομίζουμε, είναι ότι δε βρήκαμε καμία περίπτωση που ο πατέρας να κάνει ή να συμμετέχει σε

22. Βλ. B. Berelson, *Content analysis in communication research*, Hafner Publishing Co., New York 1971· Ole R. Holsti, *Content analysis for the social sciences and humanities*, Addison-Wesley Publishing Co., Philadelphia 1969.

κάποια από τις δουλειές του νοικοκυριού ή να ασχολείται με το τι ή το πότε θα φάνε τα παιδιά, πώς θα ντυθούν κτλ. Παρουσιάζεται ωστόσο να ασχολείται με την ψυχαγωγία των παιδιών και με τον εμπλουτισμό των εμπειριών τους. Π.χ. τους διαβάζει ή τους διηγείται παραμύθια, τα πηγαίνει περίπατο στο δάσος ή τα παίρνει για κάποιο ταξίδι.

Στις περισσότερες από τις περιπτώσεις που ο πατέρας προβάλλεται είτε να ψυχαγωγεί είτε να προσφέρει καινούριες εμπειρίες στα παιδιά ή να συνεργάζεται μαζί τους σε κάποια δουλειά, τα παιδιά είναι αγόρια. Διαγράφεται δηλαδή η τάση ο πατέρας να ασχολείται και να αλληλεπιδρά κυρίως με τ' αγόρια και όχι με τα κορίτσια.

Παρόλο που απουσιάζει από τα δρώμενα όλη την ημέρα στο σπίτι, όμως είναι το πρόσωπο που μπορεί και επινοεί αποτελεσματικές λύσεις για προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών, που επιβάλλει τιμωρίες, που παίρνει σημαντικές αποφάσεις και που η συγκατάθεσή του είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση των επιθυμιών των παιδιών. Η παρουσία του σε ξεχωριστές στιγμές και ιδιαίτερα ο ρόλος του μέσα στην οικογένεια τον αναδεικνύουν ένα δυναμικό και κυρίαρχο πρόσωπο, ένα πρόσωπο που όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται "είναι στήριγμα στο σπίτι / περηφάνια και χαρά".

Επιστέγασμα, όμως, και αποκαλυπτικά του κύρους του μέσα στην οικογένεια, αλλά και της ιδιαίτερης εκτίμησης και αγάπης που χαίρει, αποτελούν ο ιδιαίτερος τρόπος που αναμένεται κάθε βράδυ η επιστροφή του στο σπίτι, το ότι αυτός έχει το αποκλειστικό προνόμιο να κόβει την καθιερωμένη πρωτοχρονιάτικη πίτα και το ότι την ημέρα της γιορτής του "η μαμά θέλει να 'ναι κι ο κήπος ακόμα ανθισμένος".

Ενώ ο πατέρας απουσιάζει διαρκώς για δουλειά, η μητέρα παρουσιάζεται να είναι στο σπίτι. Αποκλειστική και μοναδική ασχολία και ευθύνη της οι δουλειές του νοικοκυριού και η φροντίδα των παιδιών. Κατά κανόνα, η μητέρα δεν εργάζεται όταν υπάρχει ο πατέρας. Στις ελάχιστες περιπτώσεις που αναφέρεται να έχει κάποια εξωοικιακή απασχόληση, ζει μόνη με το παιδί της και μάλιστα μέσα σε ιδιαίτερα δύσκολες οικονομικές συνθήκες. Η εξωοικιακή εργασία που εκτελεί στις περιπτώσεις αυτές είναι της παραδουλεύτρας. Γενικά, από τα κείμενα λείπει εντελώς η εικόνα της μητέρας που σε κανονικές οικογενειακές συνθήκες ασκεί κάποιο επάγγελμα για προσωπική της ικανοποίηση και κοινωνική καταξίωση και που συμβάλλει εξίσου με τον πατέρα στα οικονομικά της οικογένειας. Αντίθετα, προβάλλεται σταθερά και πάγια η γυναίκα ως τέλεια νοικοκυρά και ως τέλεια μητέρα. Δε βγαίνει ποτέ από το σπίτι για κάποιο προσωπικό της θέμα, πρόβλημα ή ψυχαγωγία αλλά, είτε για να πάει στην αγορά για τις ανάγκες των άλλων και ιδιαίτερα των παιδιών, είτε για να τα βγάλει περίπατο, είτε για να τα συνοδεύσει σε γιορτές φίλων. Η έγνοια και η φροντίδα της γι' αυτά είναι συνεχής και αδιάκοπη και καλύπτει όλο το φάσμα των αναγκών τους από τον ύπνο, την επιμελημένη και φροντισμένη εξωτερική τους εμφάνιση, τη διασφάλιση της υγείας και της σωματικής ακεραιότητάς τους, μέχρι τη διαπαιδαγώγηση και τη συναισθηματική τους ηρεμία και ισορροπία.

Τόσο η φροντίδα της ανατροφής των παιδιών όσο και οι δουλειές του νοικοκυριού σε καμία περίπτωση δεν προβάλλονται ως εργασία και ούτε γίνεται η παραμικρή

συσχέτισή τους με τα οικονομικά της οικογένειας. Αντίθετα, προβάλλονται ως ένδειξη - απόδειξη ενδιαφέροντος και αγάπης της μητέρας προς τα υπόλοιπα μέλη, με αποτέλεσμα η προσφορά της στην οικογένεια να μην έχει καμιά οικονομική, αλλά έντονα συναισθηματική διάσταση και χροιά. Γι' αυτό άλλωστε ως πρόσωπο κοσμεείται και παρουσιάζεται να διαθέτει τ' απαραίτητα χαρίσματα, όπως τρυφερότητα, στοργικότητα, ευαισθησία, ανεκτικότητα, αγάπη, και να είναι στη διάθεση των άλλων πάντοτε και μάλιστα αγόγγυστα. Ανεπιφύλακτα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στα βιβλία αυτά η μητέρα προβάλλεται ως μια ανεξάντλητη πηγή θετικών συναισθημάτων και ότι επιβάλλεται, κυριαρχεί κυρίως μ' αυτά. Εντελώς σχηματικά θα λέγαμε ότι προβάλλεται να αποτελεί μια τεράστια συναισθηματική ομπρέλα κάτω από την οποία τα μεν παιδιά μεγαλώνουν ομαλά και ήρεμα, βρίσκουν καταφύγιο, ανακούφιση και παρηγοριά στα μικροπροβλήματά τους, ο δε σύζυγος ανάπαυλα από την κούραση της καθημερινής δουλειάς.

Οι συχνές μάλιστα και αλληπάλληλες αναφορές στον κόσμο του ζωϊκού βασιλείου, όπου τα ζώα γένους θηλυκού προβάλλονται να έχουν πανομοιότυπους όπως οι γυναίκες ρόλους, συμβάλλουν αποτελεσματικά στην απόδειξη της φυσικής τάξης των πραγμάτων. Με άλλα λόγια, συμβάλλουν ώστε οι ρόλοι της νοικοκυράς και της μητέρας για τις γυναίκες να αποκτούν φυσική διάσταση, να θεωρούνται ως φυσική συνέπεια του φύλου τους και όχι ως κοινωνική απόφαση και επιλογή που εξυπηρετεί οικονομικά συμφέροντα και καλύπτει κοινωνικές ανάγκες.

Όσον αφορά λοιπόν τους ρόλους των φύλων στο χώρο της οικογένειας, το μήνυμα με το οποίο βομβαρδίζονται τα παιδιά μέσα από το περιεχόμενο των βιβλίων που τους διαβάζονται στο νηπιαγωγείο είναι απόλυτη διαφοροποίηση κατά τα παραδοσιακά κοινωνικά στερεότυπα. Έτσι, ακριβώς σε μια περίοδο που τα παιδιά έχουν συνειδητοποιήσει ότι οι άνθρωποι κατηγοριοποιούνται σε φύλα, έχουν κατανοήσει σε ποιο φύλο τα ίδια ανήκουν και προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν τον αποδεκτό κοινωνικά για κάθε φύλο ρόλο, το περιεχόμενο των βιβλίων που χρησιμοποιούνται στο νηπιαγωγείο ενισχύει, επιβεβαιώνει και νομιμοποιεί με αναφορές στο ζωϊκό βασίλειο όσα τα παιδιά παρατηρούν και βιώνουν στο άμεσο οικογενειακό τους περιβάλλον. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι ο καταμερισμός ρόλων που αποτυπώνεται στα βιβλία αυτά είναι πολύ πιο αυστηρός και παραδοσιακός απ' ό,τι ένα, μικρό έστω, ποσοστό παιδιών βιώνει. Έτσι, τα πρότυπα οικογενειακών ρόλων που προβάλλονται, όχι μόνο δεν είναι νεωτεριστικά και δε συμβάλλουν στην άμβλυνση της στερεοτυποποίησης των οικογενειακών ρόλων αλλά, είναι σε μεγάλο βαθμό *αναχρονιστικά*.

Το σημαντικό όμως, και αυτό που αξίζει ιδιαίτερα να αναφερθεί, είναι ότι, με δείκτη τη συμμετοχή σε δουλειές και την προσφορά βοήθειας των παιδιών προς τα ενήλικα άτομα της οικογένειας, ο παραδοσιακός καταμερισμός ρόλων επεκτείνεται και αφορά και τα παιδικά πρότυπα. Τα αγόρια, δηλαδή, προβάλλονται να συμμετέχουν και να αποβλέπουν και να φιλοδοξούν από την πολύ πρώιμη ηλικία τους να εργαστούν επαγγελματικά. Αξιοσημείωτο, νομίζουμε, είναι ότι δε συναντήσαμε καμιά περίπτωση

που αγόρι να παρουσιάζεται να δηλώνει πως, όταν μεγαλώσει, θέλει να γίνει μπαμπάς και να ασχοληθεί με την ανατροφή των παιδιών. Αντίθετα, δηλώνουν πως θέλουν να γίνουν καπετάνιοι, κηπουροί, μουσικοί κλπ. και οι επαγγελματικές τους φιλοδοξίες και στόχοι προσδιορίζουν τα είδη των παιχνιδιών με τα οποία παίζουν και τις δραστηριότητες στις οποίες επιδίδονται και αφιερώνουν το χρόνο τους.

Τα κορίτσια, από την άλλη μεριά, παρουσιάζονται να συμμετέχουν και να προσφέρουν βοήθεια αποκλειστικά και μόνο στη μαμά, γιαγιά και θεία στις δουλειές του νοικοκυριού και να προβλέπεται ή να δηλώνουν τα ίδια πως, όταν μεγαλώσουν, θέλουν να γίνουν μαμάδες. Εξασκούνται μάλιστα στο ρόλο αυτό μέσα από τη συνεχή ενασχόλησή τους με την κούκλα, η οποία ως είδος παιχνιδιού δεν προβάλλεται να προτιμάται και να επιλέγεται τυχαία, αλλά ακριβώς επειδή μελλοντικά θέλουν να γίνουν μαμάδες. Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει με τα αγόρια, οι νύξεις και οι αναφορές για μελλοντική επαγγελματική απασχόληση των κοριτσιών σπανίζουν.

II. Ο χώρος της εργασίας προβάλλεται κυριολεκτικά να ανδροκρατείται, μια και οι χαρακτηριστές γένους αρσενικού - άνθρωποι και ζώα - είναι που παρουσιάζονται ως εργαζόμενοι και, στις πλείστες των περιπτώσεων που περιγράφεται ή απλά γίνεται αναφορά σε κάποιο επάγγελμα, αυτό ασκείται από άντρα ή ζώο γένους αρσενικού.

Συγκεκριμένα, βρήκαμε ότι από τους 93 χαρακτηριστές που αναφέρονται ως εργαζόμενοι, οι 75 είναι γένους αρσενικού και μόνο οι 18 είναι γένους θηλυκού. Εκτός όμως από το ότι η συμμετοχή των φύλων στην αγορά εργασίας αποτυπώνεται διαφορετική και άνιση, επισημάναμε ακόμη διαφοροποιήσεις ως προς τα επαγγέλματα που παρουσιάζονται να ασκούν. Οι διαφοροποιήσεις αυτές αφορούν:

- α) Τον αριθμό των επαγγεμάτων όπου, ενώ οι χαρακτηριστές γένους αρσενικού προβάλλονται να ασκούν 35 επαγγέλματα, οι του θηλυκού γένους μόνο 11.
  - β) Το είδος των επαγγεμάτων όπου, ενώ οι χαρακτηριστές γένους αρσενικού ασκούν χειρωνακτικά επαγγέλματα π.χ. είναι γεωργοί, ξυλοκόποι, αρτεργάτες, καλαθοποιοί κτλ., αλλά και πολλά διανοητικά και με υψηλό κοινωνικό γόητρο και κύρος, είναι π.χ. γιατροί, κτηνίατροι, πιλότοι, καπετάνιοι, ζωγράφοι, μαέστροι κτλ., αντίθετα, οι χαρακτηριστές γένους θηλυκού ασκούν κυρίως χειρωνακτικά και με χαμηλό κοινωνικό γόητρο και κύρος επαγγέλματα. Είναι π.χ. παραδουλεύτρες, μαγειρίσες, υπηρέτριες, αελαδοτρόφες και περιβολάρισσες· το μόνο διανοητικό και με κοινωνικό γόητρο και κύρος επάγγελμα που αποδίδεται σε χαρακτηριστές γένους θηλυκού είναι της δασκάλας, το οποίο είναι και το πιο συχνά απαντώμενο στα κείμενα γυναικείο επάγγελμα. Επειδή μάλιστα τα παιδιά και τα ζώακια που προβάλλονται να πηγαίνουν σχολείο είναι μικρής ηλικίας, τα βιβλία αντικατοπτρίζουν αλλά και διαιωνίζουν την κοινωνική αντίληψη ότι οι γυναίκες εκπαιδευτικοί είναι κατάλληλες κυρίως για την εκπαίδευση παιδιών προσχολικής ή πρώτης σχολικής ηλικίας.
- Αξίζει νομίζουμε να αναφερθεί ότι όχι μόνο η πρόσβαση των γυναικών στα

θεωρούμενα “αντρικά” επαγγέλματα δεν προβάλλεται στα βιβλία αυτά, π.χ. δεν αναφέρεται καμιά γυναίκα γιατρός, πολιτικός μηχανικός κλπ., αλλά ούτε καν στα πιο σύγχρονα θεωρούμενα “γυναικεία” επαγγέλματα γίνεται κάποια αναφορά, π.χ. σ’ αυτό της αεροσυνοδού, της γραμματέως κλπ.

Παράλληλα, με βάση τις προσωπικές επιθυμίες και στόχους των αγοριών και των κοριτσιών για το τι θα γίνουν, όταν μεγαλώσουν, η θέση τους στην αγορά εργασίας προδιαγράφεται και προοιωνίζεται διαφορετική και άνιση, πανομοιότυπα όπως εκείνη των ενηλίκων προβάλλεται να είναι. Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, ενώ τα αγόρια αποτυπώνονται να έχουν επαγγελματικές επιθυμίες και φιλοδοξίες, η κύρια επιθυμία των κοριτσιών είναι να γίνουν μητέρες. Συνολικά, στα κείμενα που αναλύσαμε, από τα 25 παιδιά που εκφράζουν επαγγελματικές φιλοδοξίες και στόχους τα 20 είναι αγόρια και μόνο τα 5 είναι κορίτσια.

Οι συγκεκριμένες επίσης επαγγελματικές φιλοδοξίες και σχέδια των παιδιών ακολουθούν και αναπαράγουν τον παραδοσιακό στερεότυπο διαχωρισμό των επαγγελμάτων σε αντρικά και γυναικεία. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια προβάλλονται να φιλοδοξούν να γίνουν μωδίστρα, κομμώτρια, δασκάλα, μπαλαρίνα και ζωγράφος, ενώ τ’ αγόρια ψαράς, περιβολάρης, αγρότης, μάγειρας, οδηγός ή μηχανικός αυτοκινήτων, ποδοσφαιριστής, ανθοπώλης, πολιτικός μηχανικός, αρχιτέκτονας, πιλότος, καπετάνιος, αστροναύτης, μουσικός και γιατρός. Έτσι, με τις αναφορές στους ενήλικους αλλά και στα παιδιά - πρότυπα στα βιβλία αυτά εγγράφεται ένας πρώιμος επαγγελματικός προσανατολισμός με έκδηλες τις σχετικές στερεότυπες αντιλήψεις.

Γενικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως, όσο εξαρτάται βέβαια από τα βιβλία αυτά, ενώ οι επαγγελματικές φιλοδοξίες των αγοριών προωθούνται και ενθαρρύνονται από την πολύ πρώιμη ηλικία τους, αντίθετα των κοριτσιών καταστέλλονται, από τη μια μεριά επειδή η συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας δεν προβάλλεται να αποτελεί τον κύριο στόχο και επιθυμία τους και, από την άλλη, επειδή τα επαγγέλματα που τους προτείνονται είναι απογοητευτικά περιορισμένα.

Αν η διάκριση των φύλων στο χώρο της εργασίας, έτσι όπως εγγράφεται για τους ενήλικους, αντικατοπτρίζει ή μάλλον αντικατόπτριζε μια δεδομένη πραγματικότητα, από όσα αναφέρονται για τα παιδιά γίνεται σαφές ότι από τα βιβλία αυτά δεν καταβάλλεται καμιά προσπάθεια και δε διαφαίνεται καμιά πρόθεση αμφισβήτησης και βελτίωσης της συγκεκριμένης πραγματικότητας.

III. Με βάση τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που αποδίδονται στους χαρακτήρες των δύο φύλων, το προφίλ τους θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί ως εξής: οι χαρακτήρες γένους αρσενικού είναι επιθετικοί, ανεξάρτητοι, επινοητικοί, δημιουργικοί, παρατηρητικοί, περίεργοι, υπέρμετρα σίγουροι για τον εαυτό τους, κάτοχοι ορθολογικών και αιτιοκρατικών γνώσεων και ελάχιστα εκδηλωτικοί. Επιπλέον, τα παιδιά - αγόρια και ζωάκια - γένους αρσενικού προβάλλονται ανυπάκουα σε επικίνδυνο, πολλές φορές, για τη σωματική τους ακεραιότητα ή και για τη ζωή τους βαθμό. Αντίθετα, οι χαρακτήρες

γένους θηλυκού, ενήλικοι και παιδιά, προβάλλονται να είναι έντονα στοργικοί, εξαρτημένοι, υπέρμετρα φιλάρεσκοι, θρησκόληπτοι, εκδηλωτικοί, δειλοί, να καταλαμβάνονται εύκολα από φόβο και να ζηλεύουν τις ικανότητες των άλλων.

Η διαφοροποίηση αυτή των φύλων ως προς το προφίλ προσωπικότητας, όπως και οι προηγούμενες ως προς τους ρόλους τους στην οικογένεια και τη θέση τους στην αγορά εργασίας, αφορούν τόσο την κοινωνία των ανθρώπων όσο και τον κόσμο του ζωϊκού βασιλείου, υποδηλώνοντας έτσι και νομιμοποιώντας τη “φυσική τάξη” των πραγμάτων. Η “φυσική” εξάλλου τάξη των πραγμάτων υποδηλώνεται, νομίζουμε, ακόμη από το γεγονός ότι τα παιδιά - πρότυπα προβάλλονται από την πολύ πρώιμη ηλικία τους να εκδηλώνουν ό,τι και όσα θεωρούνται τυπικά και κοινωνικά αποδεκτά για το φύλο τους.

IV. Τέλος, τα είδη παιχνιδιών που τα αγόρια και τα κορίτσια προβάλλονται να έχουν και να παίζουν είναι διαφορετικά και αντικατοπτρίζουν τον παραδοσιακό διαχωρισμό σε αγορίστικα και κοριτσίστικα.

Επισημάναμε μάλιστα αρκετές περιπτώσεις όπου τα είδη των παιχνιδιών, όπως προαναφέρθηκε, προσδιορίζονται άμεσα από τους μελλοντικούς στόχους και φιλοδοξίες των παιδιών. Έτσι, π.χ. τα αγόρια, επειδή στοχεύουν όταν μεγαλώσουν να γίνουν καπετάνιοι, πιλότοι κλπ. επιλέγουν να παίζουν με τα ανάλογα παιχνίδια. Όσον αφορά τα κορίτσια, η επιλογή συνεχούς ενασχόλησης με την κούκλα δηλώνεται ρητά ότι προσδιορίζεται από τη σφοδρή τους επιθυμία να γίνουν, όταν μεγαλώσουν, μητέρες.

Η ανάλυση της εικονογράφησης των βιβλίων μάς έδειξε ότι η διαφοροποίηση των φύλων, έτσι όπως εγγράφεται στα κείμενα, ενισχύεται οπτικά από την εικονογράφηση που τα συνοδεύει. Επιπλέον, στην εικονογράφηση εγγράφεται και αποτυπώνεται διαφοροποίηση των φύλων κατά τα παραδοσιακά στερεότυπα ως προς το μέγεθος και τη στάση του σώματος, την ενδυμασία και γενικά την εξωτερική εμφάνιση.

Γενικά μπορούμε ανεπιφύλακτα να υποστηρίξουμε ότι τα παιδικά βιβλία που υπάρχουν και χρησιμοποιούνται ευρύτατα στα νηπιαγωγεία του νομού Ιωαννίνων *σήμερα*, όχι μόνο δεν προβάλλουν νεωτερίστικα πρότυπα αναφορικά με τα φύλα αλλά, αποσιωπώντας τις εξελίξεις που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια, προβάλλουν μια πραγματικότητα παρωχημένη. Είναι *αναχρονιστικά*.

Ωστόσο, είναι γεγονός πως τα τελευταία χρόνια κυκλοφορούν παιδικά βιβλία αρκετά προσεγμένα από την άποψη της διαφοροποίησης των φύλων. Όπως, όμως, διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις των νηπιαγωγών, ελάχιστες χρησιμοποιούν κάποια από τα βιβλία αυτά και μάλιστα με πολύ μικρή συχνότητα. Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι νηπιαγωγοί, κατά την επιλογή των βιβλίων που διαβάζουν στα παιδιά, δε φαίνεται να χρησιμοποιούν ως κριτήριο το στερεοτυπισμό των φύλων στο περιεχόμενό τους. Με τον τρόπο αυτό, έχουμε υπόψη μας και αποδεχτούμε όσα υποστηρίζουν οι βασικότερες θεωρίες κοινωνικοποίησης ως προς το ρόλο του φύλου, το νηπιαγωγείο, με τα βιβλία που χρησιμοποιεί, συμβάλλει έμμεσα στη διαιώνιση και αναπαραγωγή

των στερεότυπων κοινωνικών αντιλήψεων για τα φύλα.

Η τακτική αυτή, οπουδήποτε κι αν ακολουθείται και εφαρμόζεται – παιδικά βιβλία ή σχολικά εγχειρίδια, τηλεοπτικά προγράμματα, άμεση επικοινωνία των παιδιών με τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς κτλ. -, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι εμποδίζει την υλοποίηση της ισότητας των φύλων σύμφωνα με όσα οι συνταγματικές επιταγές και οι νομοθετικές ρυθμίσεις υπαγορεύουν· ότι είναι αντιπαιδαγωγική και ότι έχει βραχυπρόθεσμες αλλά και μακροπρόθεσμες αρνητικές ψυχολογικά συνέπειες για τα άτομα και των δύο φύλων.

Και παρεμποδίζει την υλοποίηση της ισότητας των φύλων σύμφωνα με όσα το Σύνταγμα και οι νόμοι υπαγορεύουν, επειδή ακριβώς οι σχέσεις, οι ρόλοι και γενικά η θέση των αντρών και των γυναικών στον οικογενειακό, στον εργασιακό αλλά και σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής είναι περισσότερο θέμα αντιλήψεων παρά νομοθετικών ρυθμίσεων. Οι νόμοι για ισότητα των φύλων είναι οπωσδήποτε σημαντικό βήμα, αλλά δεν την εγγυώνται και ούτε την εξασφαλίζουν, αν παράλληλα δεν συνοδεύονται από ανάλογες πρακτικές κοινωνικοποίησης.

Είναι αντιπαιδαγωγική επειδή οριοθετεί, προσδιορίζει και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές, τους στόχους, τους τρόπους συμπεριφοράς, τις ικανότητες των ατόμων και προδιαγράφει τον τρόπο προσωπικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης και καταξίωσης απλώς και μόνο με βάση το φύλο τους, περιορίζοντας έτσι την πλήρη και ελεύθερη ανάπτυξη και αξιοποίηση των ικανοτήτων και των δυνατοτήτων τους.

Έχει βραχυπρόθεσμες ψυχολογικά αρνητικές συνέπειες, επειδή πολλά παιδιά είναι δυνατό να βιώνουν άγχος, ματαίωση και απογοήτευση όταν οι ατομικές τους δυνατότητες δεν τους επιτρέπουν να συμμορφωθούν προς τα πρότυπα που προτείνονται ως κοινωνικά αποδεκτά για το φύλο τους ή όταν όσα αναφέρονται στα βιβλία για την οικογένεια, δεν συμφωνούν με όσα εκείνοι βιώνουν στη δική τους. Οι μακροπρόθεσμες αφορούν εμάς τους/τις ενήλικους και ίσως σε πολλούς/ές από μας να είναι γνωστές και να βιώνονται. Είναι ακριβώς το άγχος, οι ενοχές, οι συγκρούσεις με τον εαυτό μας και η ματαίωση που βιώνουμε όταν αισθανόμαστε ότι δεν ανταποκρινόμαστε και δεν εκτελούμε ικανοποιητικά τους προδιαγραμμένους ρόλους μας και ότι, γενικά, ο τρόπος ζωής μας δε συμφωνεί με όσα στην παιδική μας ηλικία έχουμε εσωτερικεύσει και αφομοιώσει.